

شناسایی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضاهای دانشگاهی شهر تهران^۱

عبدالحمید قنبران^۲

بهروز صالحی^۳

سیما فردوسیان^۴

سجاد فتح الهی^۵

چکیده

حس تعلق به مکان رابطه‌ای معنادار بین احساس، شناخت و ادراک افراد با فضا است که می‌تواند باعث به وجود آمدن احساس‌ها و پیامدهای مثبت در عوامل اجتماعی، روان‌شناختی و فیزیولوژیکی شود. به همین منظور در پژوهش به بررسی عوامل مؤثر بر ایجاد حس تعلق به فضاهای دانشگاهی پرداخته شده است. پژوهش حاضر از حیث هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی است که برای گردآوری داده‌های آن از روش پیمایشی مقطعی استفاده شده است. جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان مشغول به تحصیل در شهر تهران می‌باشند و در آن از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی استفاده شده است. بدین ترتیب که ۱۶۸ نفر از دانشجویان سال سوم و چهارم کارشناسی و سال دوم کارشناسی ارشد معماری از پنج دانشگاه (دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه تهران، دانشگاه علم و صنعت، دانشگاه شهید رجایی و دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات) انتخاب شدند. یک پرسشنامه ۶۱ سؤالی محقق ساخته، به‌عنوان ابزار گردآوری اطلاعات استفاده شد که روایی آن با نظرسنجی از

۱. مقاله برگرفته از پژوهشی آزاد است که در سال ۹۶ در دانشگاه‌های شهر تهران بارانمایی آقای دکتر عبدالحمید قنبران انجام شد.

۲. استادیار رشته معماری، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، پست الکترونیک: ghanbaran@srttu.edu

۳. دانشجوی معماری، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، مسئول مکاتبه، پست الکترونیک: behrouz.salehi80@gmail.com

۴. کارشناس ارشد طراحی شهری، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، پست الکترونیک: ferdosian_sima@yahoo.com

۵. کارشناس ارشد معماری، گروه معماری، دانشگاه علوم و تحقیقات، پست الکترونیک: madakto_b@yahoo.com

اساتید حوزه معماری و روانشناسی و پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ ($\alpha = 0,941$) مورد بررسی و تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های همبستگی و تحلیل عاملی اکتشافی انجام شد. در نتایج تحلیل عاملی، غیر از عامل حس تعلق به دانشگاه ۸ عامل دیگر استخراج گردید که در $p < 0/05$ همبستگی معناداری با عامل حس تعلق به مکان داشتند. در مجموع حدود ۵۴ درصد از واریانس کل حس تعلق به مکان، توسط این ۸ عامل پوشش داده شد. نتایج نشان داد عوامل طراحی محیطی (ساماندهی فضایی، سایت و محوطه دانشگاه، کمیت و کیفیت کلاس‌های آموزشی و کمیت و کیفیت مبلمان محوطه)، عوامل انسانی (رفتار اساتید و کارکنان با دانشجویان) و عوامل فردی (شرکت در فعالیت‌های علمی، فرهنگی، اجتماعی و اهمیت به تکالیف دانشگاهی) به ترتیب بیشترین همبستگی با حس تعلق به دانشگاه را داشتند و لازم است در طراحی محیط و برنامه‌های آموزشی اساتید، کارکنان و دانشجویان مورد توجه قرار گیرند.

کلمات کلیدی: حس تعلق به مکان، دانشگاه، عوامل کالبدی، فضاهای دانشگاهی

۱- مقدمه:

دانشگاه به‌عنوان فضایی که جوانان یکی از حساس‌ترین دوران زندگی خود را در آن می‌گذرانند و برای مشارکت در امور واقعی جامعه تعلیم می‌بینند بسیار حائز اهمیت است و از آنجاکه طراحی محیط می‌تواند تأثیر فراوانی بر کیفیت این دوره داشته باشد (عظمتی، پورباقر، & محمدی، ۱۳۹۶، ص. ۲۰۹)؛ (چشمه سهرابی، رحیم سلمانی، & رحیم سلمانی، ۱۳۹۰، ص. ۳۹) لازم است به‌طور ویژه مورد مطالعه قرار گیرد. نگاه صرفاً کالبدی و فیزیکی به فضاهای دانشگاهی بدون در نظر گرفتن سایر ابعاد وجودی انسان، به دلیل برآورده نشدن نیازهای او باعث عدم دستیابی فضا به اهداف از پیش تعیین شده خواهد شد.

واژه دل‌بستگی به مکان به تأثیر عاطفی یک مکان اشاره دارد که افراد به لحاظ حسی و فرهنگی به آن جذب می‌شوند (گودرزی سروش & قربانی، ۱۳۹۳). حس تعلق به مکان یک بعد از حس مکان است که وابستگی عاطفی مثبتی را بین فرد و مکان شکل می‌دهد (استدمن، ۲۰۰۳، ص ۶۷۱) این حس در واقع حاصل تجربه مثبت از یک مکان و نتیجه اعتقادات و احساسات مثبتی است که فرد در فرایند تعامل با مکان و معنا بخشیدن به آن

خلق می‌کند (میلیگان^۱، ۱۹۹۸، ص ۳). تعلق مکان پیوندی است بین یک فرد یا گروه و مکان، که بر اساس سطح فضایی، درجه اختصاصی بودن و ویژگی‌های اجتماعی یا کالبدی مکان، متغیر است و از طریق احساس، شناخت و فرایندهای روان‌شناسانه رفتاری آشکار می‌شود (اسکنل^۲ و گیفورد^۳، ۲۰۱۰، ص ۲). حس تعلق به مکان مفهومی چندبعدی است که محققین رشته‌های مختلف (جامعه‌شناسی، روانشناسی محیطی و طراحی محیطی) جنبه‌های گوناگون این مفهوم را مورد ارزیابی قرار داده‌اند (ترنتلمن^۴، ۲۰۰۹، ص ۱۹۱)؛ (ویندسونگ^۵، ۲۰۱۰، ص ۲۰۹) و وجود حس تعلق به مکان را از چندین جهت مثبت ارزیابی کرده‌اند. اول آنکه حس تعلق به مکان باعث برآورده شدن بسیاری از نیازهای روحی انسان مانند (داشتن احساس امنیت، آزادی، حریم، آسایش روانی و فیزیولوژیکی) می‌گردد می‌شود (اسکنل و گیفورد، ۲۰۱۷، ص ۲۵۶) و از سوی دیگر باعث ارتقاء الگوهای رفتاری افراد شده (واسکه^۶ و کوبرین^۷، ۲۰۰۱، ص ۱۶) و با ایجاد احساس مسئولیت‌پذیری افراد را وادار به حل مسائل و بحران‌های مکان و فضای کالبدی می‌نماید (اسکنل و گیفورد، ۲۰۱۰، ص ۲)، (کومستوک و همکاران، ۲۰۱۰، ص ۱). در مطالعاتی که در ایران انجام شده نیز حس تعلق به مکان در مجتمع‌ها توانسته است مشارکت در برنامه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی را افزایش داده و باعث بهبود کیفیت زندگی گردد (فکوهی، ۱۳۸۹)؛ (مطلبی، ۱۳۸۳، ص ۲۰).

از این رو در این پژوهش جهت استفاده از مزایای حس تعلق به مکان به بررسی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضاهاى دانشگاهى پرداخته شد و به این سؤال پاسخ داده خواهد شد که کدام عوامل در ایجاد حس تعلق به مکان مؤثرند و میزان همبستگی هر یک از عوامل با حس تعلق به مکان به چه میزان است.

1. Milligan
2. Scannell
3. Gifford
4. Trentelman
5. Windsong
6. Vaske
7. Kobrin

عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان:

توانایی محیط در ایجاد حس تعلق، وابسته به عوامل متعددی است که به طور کلی آن‌ها را می‌توان به دودسته عوامل عینی و ذهنی تقسیم کرد.

دسته اول (عوامل عینی): عوامل عینی مؤثر بر حس تعلق به مکان شامل بستر طرح، عناصر طبیعی، عناصر انسان‌ساخت و فعالیت‌های یک فضا می‌گردد (سجادزاده & وحدت، ۱۳۹۵، ص. ۶۳)؛ (رضویان، شمس پویا، & ملاتبارلهی، ۱۳۹۳، ص. ۸۷)؛ (فیضی & اسدپور، ۱۳۹۲، ص. ۳)؛ (حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ۱۳۹۲، ص. ۴۹). مطالعات فراوانی وجود دارند که بر نقش عوامل کالبدی در ایجاد حس تعلق به مکان تأکید دارند ((استدمن، ۲۰۰۳، ص. ۶۷۱)؛ (آیزنهاور^۱ و همکاران، ۲۰۰۳، ص. ۴۲۱)) و به عواملی مانند زمینه و بستر، موقعیت قرارگیری، نحوه ارتباط با پیرامون، وجود خدمات و تسهیلات به‌عنوان موارد عینی مؤثر بر ایجاد حس تعلق اشاره کرده‌اند (بونایوتو^۲ و همکاران، ۲۰۰۲، ص. ۱).

دسته دوم (عوامل ذهنی): عوامل ذهنی خودشان به دودسته عمده فردی و اجتماعی - فرهنگی تقسیم می‌شوند (فروزنده & مطلبی، ۱۳۹۰، ص. ۲۷)؛ (کلالی & مدیری، ۱۳۹۱، ص. ۴۳). عوامل فردی مؤثر بر حس تعلق به مکان عواملی هستند که با هویت فردی در ارتباط هستند (پروشانسکی^۳، ۱۹۷۸، ص. ۱۴۷) و بر پیوندهای حسی فرد با یک مکان خاص (مانند عناصر خاص در مکان، تاریخچه، خاطرات و...) تکیه دارند (وارچزا^۴ و لیم^۵، ۲۰۰۱، ص. ۵۹) این عوامل باعث حضور و گذران اوقات بیشتر در فضا بوده (شارل^۶، ۱۹۸۹، ص. ۱۲۳) و زمان بیشتر باعث تعامل با افراد و خاطرات و دل‌بستگی‌های بیشتر خواهد شد. عوامل اجتماعی مؤثر بر حس تعلق به مکان، عواملی هستند که ریشه در تجارب و خاطرات مشترک اجتماعی دارند و در برخی مطالعات مورد توجه قرار گرفته‌اند ((لو^۷ و آلمن^۸، ۱۹۹۲)، (هیدالگو^۹ و هرناندز^{۱۰}، ۲۰۰۱، ص. ۲۷۳)، (کایل^{۱۱} و

- 1.Eisenhauer
- 2.Bonaiuto
- 3.Proshansky
- 4.Warzecha
- 5.Lime
- 6.Scherl
- 7.Low
- 8.Altman
- 9.Hidalgo
- 10.Hernandez
- 11.Kyle

شناسایی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضاهای دانشگاهی شهر تهران/۵۱

همکاران، ۲۰۰۴، ص. ۲۰۱۳)). برخی محققین معتقد هستند عوامل اجتماعی مانند مشارکت مردم در مکان، میزان اشتغال به شبکه‌های اجتماعی و تعاملات فرهنگی، نقشی اساسی در حس تعلق به مکان دارند و اگر نقش آن‌ها بیش از عوامل کالبدی نباشد کمتر نیست (مارکوس^۱، ۱۹۹۲) تا آنجا که در بسیاری موارد میزان مطلوبی از حس تعلق به مکان با وجود شرایط نامناسب کالبدی با عوامل اجتماعی مکان توجیه شده است (بونایوتو^۲ و همکاران، ۲۰۰۲، ص. ۲).

جدول ۱- عوامل مؤثر بر ایجاد حس تعلق به مکان

Table 1. Factors affecting the sense of belonging to a place in academic spaces

منابع	زیر مجموعه	عامل اصلی
(حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ۱۳۹۲)؛ (بونایوتو و همکاران، ۲۰۰۲)	اقلیم، دید و منظر، توپوگرافی، تعامل با بافت، وضعیت همجواریها	بستر طرح (عوامل طبیعی)
(واسکه و کوبرین، ۲۰۰۱)	نحوه دسترسی به مکان	
(سجادزاده & وحدت، ۱۳۹۵)	فضای سبز منظرآرایی شده	
(حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ۱۳۹۲)	سایت و محوطه، ریتم، تقارن، تعادل بصری، شفافیت،	مصنوع ساخته شده طرح
(سجادزاده & وحدت، ۱۳۹۵)	کف سازی، تجهیزات و مبلمان شهری، آب و آبنا	
(فلاحی م.، ۱۳۸۵)	نفس‌وپذیری، تناسب، صدا، بو	
(فلاحی & نوحی، ۱۳۹۱)	مصالح	
(فلاحی م.، ۱۳۸۵)، (مهدوی نژاد & پورفتح اله، ۱۳۹۴)	نورپردازی	

12.Marcus

13.Bonaiuto

(استیل، ۱۸۸۱)، (فلاحی م.، ۱۳۸۵)، (فروزنده & مطلبی، ۱۳۹۰)	شکل، بافت و تزئینات، رنگ، اندازه		
(فلاحی م.، ۱۳۸۵)	ساماندهی اجزا	ساماندهی فضایی	
(حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ارائه مدلی برای تبیین پارامترهای تاثیرگذار در معنای مکان در محیطهای آموزشی (نمونه موردی: مقایسه معنای مکان در دانشکده معماری و غیر معماری)، ۱۳۹۲)	سلسله مراتب		
(فلاحی & نوحی، ۱۳۹۱)	عرصه بندی		
(فروزنده & مطلبی، ۱۳۹۰)	خوانایی، محدوده و قلمرو		
(فروزنده & مطلبی، ۱۳۹۰)، (فلاحی م.، ۱۳۸۵)	محصولیت فضا		
(رضویان، شمس پویا، & ملاتبارلهی، ۱۳۹۳)	دسترسی		
(گودرزی سروش & قربانی، ۱۳۹۳)	تعادل بین فضای باز و ساخته شده		
(بونایوتو و همکاران، ۲۰۰۲)	وجود خدمات و تسهیلات	ساماندهی فعالیتی	
(حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ۱۳۹۲)	وجود فضاهای عمومی		
(واسه و کویرین، ۲۰۰۱)؛ (حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ۱۳۹۲)	تنوع فعالیتی		
(کارمونا، ۲۰۰۶)	احساس امنیت	عوامل فردی	ذهنی
(فلاحی م.، ۱۳۸۵)؛ (فروزنده & مطلبی، ۱۳۹۰)	مالکیت فردی		
(فیضی & اسدپور، ۱۳۹۲)؛ (حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ۱۳۹۲)	خاطرات فردی		
(حیدری، مطلبی، & نکویی مهر، ۱۳۹۳)	رضایت مندی		
	رابطه فرد با اجتماع و برعکس		

شناسایی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضاهای دانشگاهی شهر تهران/۵۳

غرور، شادی، عشق	(رلف ^۱ ، ۱۹۷۶)، (هامون ^۲ ، ۱۹۹۲)	
زمان حضور فرد در مکان	(شارل، ۱۹۸۹)	
سازگاری، کنترل و نظارت	(لینچ ^۳ ، ۱۹۸۴)	
برداشتها و تصورات ذهنی	(حیدری، یزدانفر، & بهدادفر، ۱۳۹۲)	
عوامل اجتماعی-فرهنگی	هویت	
ارزشها	خاطره جمعی، (حسینی کومله & ستوده علمباز، ۱۳۹۲)	
باورها	(راپاپورت ^۴ ، ۱۹۸۲)، (گودرزی سروش & قربانی، ۱۳۹۳)	
بومی گرایی	(فلاحی م.، ۱۳۸۵)	
نمادها، نشانه ها	(لینچ، ۱۳۸۷)	
برقراری روابط اجتماعی	(استدمن، ۲۰۰۳)	
مذهب	(فلاحی & نوحی، ۱۳۹۱)	
مالکیت جمعی	(فلاحی م.، ۱۳۸۵)؛ (فروزنده & مطلبی، ۱۳۹۰)	

جدول شماره ۱ عوامل عینی و ذهنی مؤثر بر ایجاد حس تعلق به مکان در فضاهای مختلف، که توسط پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفته را نشان می‌دهد. عوامل عینی این مطالعات عناصر طبیعی بستر طرح (توپوگرافی، دید و منظر طبیعی و مکان جغرافیایی) و عوامل مصنوعی که تحت تأثیر نحوه طراحی معماری پروژه هستند (عناصر کالبدی مصنوعی، ساماندهی فضایی و فعالیتی) را شامل می‌شوند. عوامل ذهنی در دودسته فردی (خاطرات، مدت زمان حضور، مالکیت، رضایت‌مندی از فضا و ...) و جمعی (باورها، خاطرات جمعی و

1. Relph
2. Hummon
3. Lynch
4. Rapoport

هویت‌ساز و ...) مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. با توجه به اینکه پژوهش‌های انجام‌شده در مکان‌هایی با کاربری‌های مختلف انجام شده‌اند لذا این پژوهش در پی آن بوده است که به شناسایی عوامل مؤثر بر ایجاد حس تعلق به مکان در فضاهای دانشگاهی شهر تهران بپردازد.

۲- مواد و روش تحقیق:

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی است و جهت ارتقاء حس تعلق به مکان در فضاهای آموزشی، به بررسی رابطه متغیرهای مختلف با حس تعلق به مکان در این فضاها می‌پردازد. روش تحقیق این پژوهش توصیفی است و از روش پیمایش مقطعی برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. در انجام این پژوهش نخست با روش کتابخانه‌ای به مرور متون و اسناد مرتبط پرداخته شده و متغیرهای مربوط به حس تعلق به مکان استخراج و نتایج آن در جدول شماره ۱ ارائه گردید. با استفاده از نتایج بررسی ادبیات موضوع و پرسشنامه استاندارد SBQ (علی رضایی، حجازی، قاضی طباطبایی، & اژه ای، ۱۳۹۳)، یک پرسشنامه ۶۱ سؤالی محقق ساخته استخراج گردید. روایی پرسشنامه با نظرسنجی از اساتید حوزه معماری و روانشناسی و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ($\alpha = 0/941$) مورد بررسی و تأیید قرار گرفت.

جامعه و نمونه آماری:

جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه دانشجویان دختر و پسر مشغول به تحصیل در دانشگاه‌های شهر تهران در سال ۹۶ می‌باشد. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده گردید و از بین ۱۴ دانشگاه دولتی که در شهر تهران وجود دارد (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۹۶) چهار دانشگاه (دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه تهران، دانشگاه علم و صنعت، دانشگاه شهید رجایی) به صورت تصادفی انتخاب گردیدند و با توجه به عدم وجود واحدهای دانشگاه آزاد در سایت وزارت علوم، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات به‌عنوان نماینده این واحدهای دانشگاهی انتخاب گردید. برای دسترسی به دانشجویانی که تعامل بیشتری با فضاهای دانشگاه داشته‌اند پرسشنامه بین دانشجویان سال سوم و چهارم کارشناسی و سال دوم کارشناسی ارشد رشته معماری توزیع گردید. تعداد کل دانشجویان هدف ۲۷۵ نفر بود و بر اساس جدول مورگان حجم نمونه

شناسایی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضاهای دانشگاهی شهر تهران/۵۵

۱۶۵ نفر به دست آمد که در پژوهش حاضر ۱۶۷ نمونه به صورت در دسترس و در محیط دانشگاه تکمیل گردید. مشخصات شرکت کنندگان در جدول شماره ۲ ارائه شده است.
جدول ۲- مشخصات شرکت کنندگان در آزمون به تفکیک دانشگاه

Table 2. Specifications of participants in the study by university

دانشگاه محل تحصیل	مرد	زن	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	جمع شرکت کنندگان هر دانشگاه
دانشگاه تهران	۱۴	۲۶	۲۳	۱۵	۲	۴۰
دانشگاه شهید بهشتی	۱۵	۲۵	۲۸	۱۲	۰	۴۰
دانشگاه علم و صنعت	۱۸	۲۰	۲۵	۱۳	۰	۳۸
دانشگاه شهید رجایی	۱۹	۱۶	۲۵	۶	۴	۳۵
دانشگاه آزاد اسلامی	۵	۱۰	۰	۱۵	۰	۱۵
جمع کل	۷۱	۹۷	۱۰۱	۶۱	۶	۱۶۸

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ پایایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. از تحلیل عاملی اکتشافی برای شناسایی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضای دانشگاهی استفاده شد و از تحلیل همبستگی برای بررسی رابطه بین عوامل استخراج شده با حس تعلق به مکان استفاده شد.

۳- نتایج و بحث:

۳-۱- شناسایی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان با استفاده از تحلیل عامل

اولین فاکتوری که باید برای استفاده از روش تحلیل عاملی ارزیابی کرد شاخص کفایت داده‌های مربوط به متغیرهای بررسی شده است که در این پژوهش از شاخص کفایت نمونه برداری (KMO) استفاده گردید و میزان آن ۰/۷۹ به دست آمد و میزان مجذور کای بارتلت ۴۲۱۱/۷۸ بود که با درجه آزادی ۱۲۷۵ در سطح $p < ۰/۰۰۱$ معنادار است. بدین ترتیب کفایت داده‌ها و اجرای تحلیل عاملی قابل توجیه است.
نتایج به دست آمده از تحلیل‌های تحلیل عاملی بر روی داده‌های گردآوری شده نشان دهنده ۸ عامل در مقیاس احساس تعلق به دانشگاه می‌باشد.

جدول ۳- مقادیر ویژه و درصد واریانس مؤلفه‌ها در تحلیل مؤلفه‌های اصلی

Table 3. Specific Values and Variance Components in Main Components Analysis

مؤلفه‌ها	مقادیر ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس
۱	۱۱/۲۹	۲۲/۱۴	۲۲/۱۴
۲	۴/۱۳	۸/۰۹	۳۰/۲۴
۳	۲/۶۴	۵/۱۹	۳۵/۴۳
۴	۲/۲۹	۴/۵۰	۳۹/۹۳
۵	۲/۲۷	۴/۴۵	۴۴/۳۸
۶	۱/۹۲	۳/۸۲	۴۸/۲۱
۷	۱/۶۲	۳/۱۹	۵۱/۴۰
۸	۱/۵۲	۲/۱۹	۵۴/۳۹

جدول ۳، نشانگر مقادیر ویژه و درصد واریانس مؤلفه‌هایی است که از اجرای تحلیل مؤلفه‌های اصلی بر ۴۲ سؤال پرسشنامه احساس تعلق به دانشگاه به دست آمده‌اند و در مجموع حدود ۵۴ درصد از واریانس کل این مقیاس توسط این ده عامل پوشش داده شد.

جدول ۴- ماتریس ساختار عاملی پرسشنامه احساس تعلق به دانشگاه

Table 4- Factor structure matrix of the sense of belonging to the school questionnaire

شماره سؤال	عامل اول	عامل دوم	عامل سوم	عامل چهارم	عامل پنجم	عامل ششم	عامل هفتم	عامل هشتم
۵۳	۰/۷۹۳							
۵۴	۰/۷۳۳							
۵۵	۰/۷۱۵							
۵۸	۰/۶۶۸							
۵۸	۰/۶۶۲							
۵۹	۰/۵۹۸							
۵۷	۰/۵۹۸							
۵۷	۰/۵۶۵							
۶۰	۰/۵۱۸							
۶۱	۰/۵۱۲							
۳۴	۰/۵۱۰							
۶		۰/۷۶۳						
۲		۰/۷۵۸						
۹		۰/۷۲۲						
۱		۰/۶۹۶						
۸		۰/۵۷۹						
۳۱		۰/۵۳۸						
۵		۰/۴۸۹						
۷		۰/۴۵۳						
۲۸			۰/۷۷۹					
۲۹			۰/۶۹۵					
۲۵			۰/۶۲۵					
۳۵			۰/۶۷۷					

شناسایی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضاهای دانشگاهی شهر تهران/۵۷

					۰/۳۵۹			۳۰
					۰/۳۶۴			۳۲
					۰/۷۲۹			۴۲
					۰/۶۳۲			۴۱
					۰/۵۹۶			۴۰
					۰/۶۶۲			۴۶
					۰/۳۷۸			۴۳
				۰/۷۴۷				۱۹
				۰/۷۳۹				۲۰
				۰/۶۱۱				۲۱
				۰/۵۹۵				۳۳
				۰/۷۳۱				۳۷
				۰/۷۰۵				۳۶
				۰/۶۹۰				۳۸
				۰/۷۹۹				۵۰
				۰/۷۶۵				۴۹
				۰/۶۶۲				۵۱
				۰/۸۱۵				۴۴
				۰/۷۵۱				۴۵

جدول ۴، بارهای عاملی پرسش‌های هریک از عوامل مکنون هشتگانه را به ترتیب نشان می‌دهد. برای نام‌گذاری عامل‌های مکنون، از سه پرسش اول هر دسته که بیشترین میزان همبستگی با عامل را داشتند استفاده شد و عامل‌ها و عنوان پرسش‌ها در جدول شماره ۵ ارائه گردید.

جدول ۵- نام‌گذاری عامل‌های مکنون

Table 5- Factors naming

ترتیب عامل	متغیر پنهان (عامل)	تعداد کل گویه‌ها	ضریب ضریب آلفای کرونباخ	شماره سوال	سوال (گویه)
۱	ساماندهی فضایی	۱۱	۰/۸۹۷	۵۳	ارتباط و دسترسی کارگاهها به فضای باز
				۵۴	ارتباط و دسترسی کارگاهها به کتابخانه
				۵۵	موقعیت قرارگیری فضاهای آموزشی و اداری
۲	برخورد اساتید با دانشجویان	۸	۰/۸۳۲	۶	تکریم دانشجویان توسط اساتید
				۲	درک دانشجویان توسط اساتید
				۹	برخورد عادلانه اساتید با دانشجویان
۳	شمارکت در فعالیتهای علمی، فرهنگی و هنری	۶	۰/۷۶۷	۲۸	مشارکت در فعالیتهای جمعی دانشکده
				۲۹	مشارکت در فعالیتهای فرهنگی
				۲۵	مشارکت در فعالیتهای علمی و هنری
۴	سایت و محوطه دانشگاه	۵	۰/۶۹۶	۴۲	رضایت از طراحی محوطه
				۴۱	گذران اوقات فراغت در محوطه

دید و منظر محوطه	۴۰				
تکریم دانشجویان توسط کارکنان	۱۹	۰/۶۷۶	۴	برخورد کارکنان با دانشجویان	۵
برخورد عادلانه کارکنان با دانشجویان	۲۰				
تعامل در حل مشکلات آموزشی دانشجویان	۲۱				
احترام به قوانین دانشگاه توسط دانشجو	۳۷	۰/۶۸۶	۳	تعهد دانشجو به تکالیف دانشگاه	۶
اهمیت به فعالیتهای آموزشی توسط دانشجو	۳۶				
تلاش برای انجام تکالیف	۳۸				
ابعاد کمی فضاها (کلاسهای تئوری و عملی)	۵۰	۰/۶۵۱	۳	کمیت و کیفیت کلاسهای آموزشی	۷
ابعاد کیفی فضاها (کلاسهای تئوری و عملی)	۴۹				
دید و منظر مناسب کلاسها	۵۱				
کیفیت مبلمان محوطه	۴۴	۰/۸۰۳	۲	کمیت و کیفیت مبلمان محوطه	۸
تعداد و موقعیت مبلمان محوطه	۴۵				

جدول شماره ۵ نشان دهنده هشت عامل مؤثر بر حس تعلق دانشجویان به دانشگاه است. این عوامل را می توان به سه دسته کلی عوامل مربوط به طراحی فضاها (ساماندهی فضایی، سایت و محوطه دانشگاه، کمیت و کیفیت کلاس های آموزشی و کمیت و کیفیت مبلمان محوطه)، عوامل انسانی (رفتار اساتید و کارکنان با دانشجویان) و عوامل فردی (شرکت در فعالیتهای علمی، فرهنگی، اجتماعی و اهمیت به تکالیف دانشگاهی) تقسیم نمود.

۳-۲- بررسی میزان همبستگی بین عامل های به دست آمده از تحلیل عامل و حس تعلق به مکان

میزان حس تعلق دانشجویان به فضای دانشگاه های توسط ۷ سؤال برآمده از ادبیات موضوع در پرسشنامه گنجانده شد و مانند بقیه قسمت های پرسشنامه روایی آن به تأیید اساتید معماری و روانشناسی رسید و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ (۰/۸۵۶) مورد تأیید قرار گرفت. سؤالات و میزان همبستگی هر یک با حس تعلق به مکان در جدول شماره ۶ ارائه شده است.

جدول ۶- گویه های استفاده شده برای سنجش حس تعلق به مکان

Table 6- The items used to measure the sense of belonging to the place

میزان همبستگی گویه با عامل	سوال (گویه)	شماره سوال	متغیر پنهان (عامل)
۰/۸۴۳*	علاقه به حضور در فضای دانشگاه	۱۷	حس تعلق به مکان
۰/۷۸۵*	احساس راحتی در فضای دانشگاه	۱۳	
۰/۷۲۹*	احساس رضایت از حضور در دانشگاه	۱۰	
۰/۷۱۷*	گذراندن اوقات فراغت در محیط دانشگاه	۳۹	
۰/۷۰۳*	احساس مفید بودن فضای دانشگاه	۱۶	
۰/۷۰۳*	دلتنگی برای محیط دانشگاه در ایام تعطیل	۱۸	
۰/۶۰۵*	احساس امنیت در دانشگاه	۱۱	

* نشان دهنده همبستگی معنادار در سطح (P< ۰/۰۰۱) است.

برای بررسی میزان همبستگی بین حس تعلق به مکان و عامل های استخراج شده از تحلیل عاملی از روش همبستگی اسپیرمن استفاده گردید و نتایج آن در جدول شماره ۷ ارائه شد.

جدول ۷- ماتریس همبستگی میان متغیرهای مستخرج از تحلیل عاملی و احساس تعلق به دانشگاه

Table 7: Correlation matrix between variables extracted from factor analysis and sense of belonging to university

عوامل فردی		عوامل انسانی		عوامل مرتبط با طراحی فضاهای دانشگاهی			
تعمیرات دانشجویی به تکالیف دانشگاه	شرکت در فعالیتهای علمی، فرهنگی و هنر	برخورد کارکنان با دانشجویان	برخورد اساتید با دانشجویان	مخاطبه جمعی دانشگاه	کمیت و کیفیت مبلمان کلاسهای آموزشی	سایت و محیط دانشگاه	سامانه های فضایی
۰/۲۱۷**	۰/۳۵۳**	۰/۲۰۲**	۰/۳۹۴**	۰/۲۶۸**	۰/۳۵۸**	۰/۴۵۷**	۰/۶۷۵**
۰/۲۰۰**	۰/۵۷۳**	۰/۲۳۶**	۰/۲۰۷**	۰/۳۸۶**	۰/۵۰۲**	۰/۵۸۲**	

۶۰/فصلنامه علمی پژوهشی آموزش عالی ایران* سال دهم* شماره دوم* تابستان ۱۳۹۷

۰/۲۴۶**	۰/۳۴۰**	۰/۳۳۶**	۰/۱۸۷*	۰/۴۴۰**	۰/۳۷۱**			سایت و محوطه دانشگاه
۰/۱۸۲*	۰/۳۴۴**	۰/۱۵۶*	۰/۲۰۱**	۰/۲۶۹**				کمیت و کیفیت کلاسهای آموزشی
۰/۰۵۳	۰/۲۷۲**	۰/۲۲۶**	۰/۱۷۲*					کمیت و کیفیت میلمان محوطه
۰/۲۸۹**	۰/۳۵۵**	۰/۴۶۳**						برخورد اساتید با دانشجویان
۰/۲۸۳**	۰/۴۰۹**							برخورد کارکنان با دانشجویان
۰/۲۷۷**								شرکت در فعالیتهای علمی، فرهنگی و هنر

* نشان دهنده همبستگی معنادار در سطح $(P < 0.05)$ است.

** نشان دهنده همبستگی معنادار در سطح $(P < 0.01)$ است.

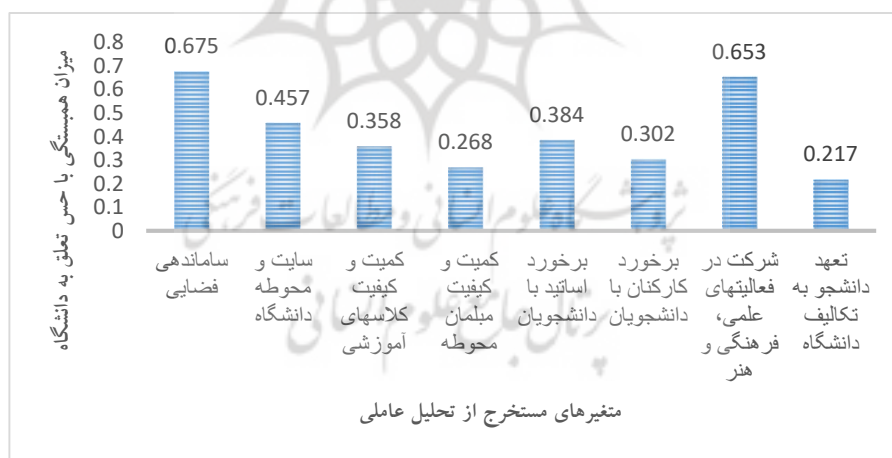

Figure 1. Correlation matrix between variables extracted from factor analysis and university belonging

نمودار ۱. ماتریس همبستگی میان متغیرهای مستخرج از تحلیل عاملی و احساس تعلق به دانشگاه

جدول ۵ به صورت عددی و نمودار ۱ به صورت تصویری میزان همبستگی بین حس تعلق به مکان با کلیه عوامل طراحی محیطی، انسانی و فردی را نشان می‌دهند که در سطح در سطح ($P < 0/01$) معنادار هستند و ارتقاء هر کدام از عوامل باعث ارتقاء حس تعلق به مکان و پیامدهای مثبت آن می‌گردد. عامل ساماندهی و تنوع فضایی از زیرمجموعه‌های عوامل طراحی محیطی بیشترین همبستگی را با حس تعلق به مکان را نشان می‌دهد و پس از آن مشارکت دانشجویان در فعالیتهای جمعی، طراحی سایت و محوطه دانشگاه، برخورد اساتید با دانشجویان، کمیت و کیفیت کلاس‌های آموزشی، برخورد کارکنان با دانشجویان، کمیت و کیفیت مبلمان محوطه و تعهد دانشجو به انجام تکالیف دانشگاهی، به ترتیب بیشترین میزان همبستگی با حس تعلق به فضای دانشگاهی را بر عهده داشتند.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر باهدف بررسی عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در فضاهای دانشگاهی انجام شد. بدین منظور پرسشنامه‌ای محقق ساخته تهیه شد که روایی آن با نظرسنجی از اساتید حوزه معماری و روانشناسی و پایایی آن با استفاده از روش ضریب آلفای کرونباخ ($\alpha = 0/941$) به تأیید رسید. برای کاهش تعداد متغیرهای موردبررسی در این تحقیق از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد و هشت عامل ساماندهی و تنوع فضایی، مشارکت دانشجویان در فعالیتهای جمعی، طراحی سایت و محوطه دانشگاه، برخورد اساتید با دانشجویان، کمیت و کیفیت کلاس‌های آموزشی، برخورد کارکنان با دانشجویان، کمیت و کیفیت مبلمان محوطه، تعهد دانشجو به انجام تکالیف دانشگاهی به دست آمد که به ترتیب بیشترین میزان همبستگی با حس تعلق به فضای دانشگاهی را بر عهده داشتند.

عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان در این پژوهش را می‌توان به سه دسته عوامل کلی طراحی محیطی (ساماندهی فضایی، سایت و محوطه دانشگاه، کمیت و کیفیت کلاس‌های آموزشی و کمیت و کیفیت مبلمان محوطه)، عوامل انسانی (رفتار اساتید و کارکنان با دانشجویان) و عوامل فردی (شرکت در فعالیتهای علمی، فرهنگی، اجتماعی و اهمیت به تکالیف دانشگاهی) تقسیم نمود و لازم است برای هر حوزه به صورت جداگانه راهکارهایی ارائه گردد.

در حوزه طراحی محیط‌های دانشگاه‌های توصیه می‌شود علاوه بر برنامه‌های فیزیکی که در طراحی ساختمان‌های آموزشی مدنظر قرار می‌گیرد، به ابعادی که تأثیر زیادی بر جنبه‌های روانی دانشجویان و نحوه تعامل آن‌ها باهم می‌گذارد نیز توجه شود. پژوهش حاضر نشان داد بین ساماندهی فضایی مناسب، وجود

فضاهای جمعی با حس تعلق دانشجویان بیشترین میزان همبستگی وجود داشته و این موارد لزوم بررسی دقیق-تر موضوع توسط طراحان فضاهای دانشگاهی مورد تأکید قرار می‌دهد.

از دیگر عوامل مؤثر بر حس تعلق به مکان می‌توان به عوامل انسانی شامل رفتار اساتید و کارکنان با دانشجویان اشاره کرد و در این راستا لازم است فرم‌های نظرسنجی دانشجویان در آخر هر ترم در خصوص نحوه رفتار اساتید در کلاس مورد تحلیل قرار گرفته و متناسب با وضعیت، دوره‌هایی برای نحوه تعامل اساتید و کارکنان برگزار گردد.

عامل دیگری که در ایجاد حس تعلق دانشجویان به فضای دانشگاه مؤثر است مشارکت دانشجویان در فعالیت‌های گروهی، انجمن‌های علمی و فرهنگی است. لذا تشویق و ترغیب دانشجویان توسط اساتید و کارکنان می‌تواند کمک مؤثری جهت مشارکت و افزایش حس تعلق به دانشگاه نماید. در کنار تشویق دانشجویان، در نظر گرفتن فضاهایی برای جلسات انجمن‌های علمی و فرهنگی، می‌تواند در افزایش مشارکت دانشجویان و در نتیجه افزایش حس تعلق به مکان مؤثر باشد.

منابع

- چشمه سهرابی م، رحیم سلمانی آ &، رحیم سلمانی آ. (1390). تأثیر رنگ در معماری داخلی فضای کتابخانه‌های دانشگاهی. کتابداری و اطلاع‌رسانی. 70-39.
- حسینی کومله م، ستوده علمباز ف. (1392). نقش خاطره جمعی در باز زنده سازی بافت‌های شهری: ارائه راهکار در خصوص ناحیه تاریخی لاهیجان. نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، 70-79.
- حیدری ع، مطلبی ق &، نکویی مهر ف. (1393). تحلیل بعد کالبدی حس تعلق به مکان در دل‌بستگی به مکان در خوابگاه دانشجویان. نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی. 22-15, 19.
- حیدری ع، یزدانفر س &، بهدادفر ن. (1392). ارائه مدلی برای تبیین پارامترهای تأثیرگذار در معنای مکان در محیط‌های آموزشی (نمونه موردی: مقایسه معنای مکان در دانشکده معماری و غیر معماری). (نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران. 62-49).

- رضویان م، شمس پویا م &، ملاتبارلهی و ع. (1393). کیفیت محیط کالبدی و حس مکان مورد شناسی: دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی تهران. جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای. 10, 87-96 ,
- سجاذزاده وح &، وحدت س. (1395). نقش منظر فضاها شهری در میزان «حس تعلق به مکان» از دیدگاه شهروندان (نمونه موردی: میدان‌های شهر همدان). (نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی- 18, 63 , 83.
- عظمتی وح، پورباقر س &، محمدی م. (1396). عوامل مؤثر بر مطلوبیت فضاهای شخصی در محیط‌های آموزشی دانشگاهی (مطالعه موردی: دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی. (فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست. 209-218 ,
- علی‌رضایی ش، حجازی ا، قاضی طباطبایی م &، اژه‌ای وح. (1393). ساخت و آماده‌سازی پرسشنامه پیوند با مدرسه (SBQ) در دانش آموزان. مجله روانشناسی مدرسه. 55-67 ,
- فروزنده ع &، مطلبی ق. (1390). مفهوم حس تعلق به مکان و عوامل تشکیل‌دهنده آن. هویت شهر , 27-37.
- فکوهی ن. (1389). همسازی و تعارض در هویت و قومیت. تهران: نشر گل‌آذین.
- فلاحت م. (1385). مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن. نشریه هنرهای زیبا. 57-66 ,
- فلاحت م &، نوحی س. (1391). ماهیت نشانه‌ها و نقش آن در ارتقای حس مکان فضای معماری . نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی. 17-25 ,
- فیضی م &، اسد پور ع. (1392). فرآیند بازآفرینی منظر میدانی شهر تهران باهدف ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان. مطالعات شهری. 7, 3-14 ,
- کلالی پ &، مدیری آ. (1391). تبیین نقش مؤلفه معنا در فرایند شکل‌گیری حس مکان. نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی. 17, 43-51 ,
- گودرزی سروش م &، قربانی و. (1393). بررسی عوامل مؤثر بر دل‌بستگی مکان در فضاهای باز آموزشی. مدیریت شهری. 39, 99-108 ,
- لینیچ ک. (1387). تئوری شکل شهر). س. بحرینی (Trans. تهران: دانشگاه تهران.
- مطلبی ق. (1383). زندگی در فضای میان ساختمان‌ها). ش. شصتی (Trans. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- مهدوی نژاد م &، پورفتح اله م. (1394). فناوری‌های جدید نورپردازی و ارتقای حس تعلق شهروندان (مطالعه موردی: بدنه‌های شهری تهران). (پژوهش‌های جغرافیای انسانی. 47, 131-141 ,

- نوربرگ شولتز, ک. (1384). مفهوم سکونت به سوی معماری تمثیلی). م. یار احمدی (Trans.), تهران: انتشارات آگه.
- وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: Retrieved from www.msrt.ir: (96, 08 30). <https://www.msrt.ir/fa/grid/146>
- Bonaiuto, M., Fornara, F., & Bonnes, M. (2002). Indexes of perceived residential environment quality and neighborhood attachment in urban environments: a confirmation study on the city of Rome. *Landscape and Urban Planning*, 998, 1-12.
- Carmona, M. (2006). *Public Places T Urban Spaces*. Oxford: rchitectural press . Elsevier.
- Comstock, N., Dickinson, L., Marshall, J., Soobader , M.-J., Turbin , M., Buchenau, M., & Litt, J. (2010). Neighborhood Attachment and its Correlates: Exploring Neighborhood Conditions, Collective Efficacy and Gardening. *Journal of Environmental Psychology*, 1-8.
- Eisenhauer, B., Krannich, R., & Blahna, D. (2000). Attachments to special places on public lands: An analysis of activities, reason for attachments, and community connections. *Society and Natural Resources*, 421-441.
- Hidalgo, M., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of environmental Psychology*, 21, 273-281.
- Hummon, D. (1992). *Community Attachment: Local Sentiment and Sense of place*. New York: Plenum.
- Kyle, G., Graefe, A., Manning, R., & Bacon, J. (2004). Effects of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in a natural setting. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 213-225.
- Low, S., & Altman, I. (Eds.). (1992). (Eds.), *Place Attachment*,. New York: Plenum Press.
- Lynch, K. (1984). *Good city form*. MIT press.
- Marcus, C. (1992). 'Environmental memories'. In Low, S.M. and Altman, I.(Eds.) *Place Attachment*, New York, Plenum Press.
- Milligan, M. (1998). Interactional past and potential: the social construction of place attachment. *Symbolic Interaction*, 21(1), 1-33.
- Proshansky, H. (1978). The City and Self-Identity. *Environment and Behavior*, 10(2), 147-169.
- Rapoport, A. (1982). *The meaning of the built environment: A nonverbal communication approach*. University of Arizona Press.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Rubinstein, R., & Parmelee, P. (1992). Attachment to Place and the Representation of the Life Course by the Elderly. In: Altman I., Low S.M. (eds) *Place Attachment. Human Behavior and Environment (Advances in Theory and Research)*, vol 12. Springer, Boston, MA.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Environmental psychology Journal*, 1-10.

- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). The Relations between Natural and Civic Place Attachment and Pro-Environmental Behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 1-9.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2017). The experienced psychological benefits of place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 256-269. doi:10.1016/j.jenvp.2017.04.001
- Scherl, L. (1989). Self in wilderness: Understanding the psychological benefits of individual-wilderness interaction through self-control. *Leisure Sciences*, 11, 123-135.
- Stedman, R. (2003). Is it really a social construction? The contribution of physical environment to Sense of place. *Society and Natural Resources*, 16, 671-685.
- Stedman, R. (2003). Is it really just a social construction?: The contribution of the physical environment to sense of place. *Society & Natural Resources*, 16(8), 671-685.
- Steele, F. (1881). *The sense of place*. Cbi Pub Co.
- Trentelman, C. (2009). Place Attachment and Community Attachment: A Primer Grounded in the Lived Experience of a Community. *Sociologist Society and Natural Resources*, 22, 191-210.
- Vaske, J., & Kobrin, K. (2001). Place attachment and environmentally responsible behavior. *The Journal of Environmental Education*, 32(4), 16-21.
- Warzecha, C., & Lime, D. (2001). Place attachment in Canyonlands National Park: Visitors' assessment of setting attributes on the Colorado and Green Rivers. *Journal of Park and Recreation Administration*, 19(1), 59-78.
- Windsong, E. (2010). There is no Place Like Home: Complexities in Exploring Home and Place Attachment. *The Social Science Journal*, 47, 205-214.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی